
Dachauski procesi (Raziskovalno poročilo z dokumenti), ur. Martin Ivanič. Komunist, Ljubljana 1990, 1084 str.

V začetku osemdesetih let so v slovenski javnosti vzbudili veliko zanimanje in tudi razburjenje tako imenovani Dachauski procesi. To je skupno ime za vrsto desetih sodnih procesov, ki jih je sodstvo v Sloveniji izvedlo v letih 1948 in 1949. Pred vojaškim in civilnim ljubljanskim okrožnim sodiščem so bili obsojeni nekdanji taboriščniki iz nemških koncentracijskih taborišč Dachau (od tod tudi ime za te procese) in Buchenwald. To je bilo prvo, kar je bilo skupno za vseh 31 obsojencev. Druga skupna značilnost pa je bila, da so bili vsi obsojeni člani (povečini predvojni) komunistične partije, nekateri so bili španski borci, in aktivni udeleženci osvobodilnega boja. Obdolženi so bili sodelovanje z gestapom v koncentracijskih taboriščih Dachau in Buchenwald in povojnega »razdiralnega« dela proti državi, kateri na čelu je bila komunistična partija. Za tovrstne »zločine« jih je bilo na teh montiranih sodnih procesih 11 obsojenih na smrt, drugi pa na dolgoletne zaporne kazni.

Vrsto let so ti procesi burili zanimanje in domišljijo tistih, ki so imeli »privilegij«, da so o njih nekaj vedeli. Za javnost pa so bili popolna črna luknja preteklosti, za zgodovinopisje pa »tabu« tema. Tisti, ki so v času njihovega izvajanja aktivno in odločilno delovali v slovenskem in jugoslovanskem političnem življenju, so svoj položaj in moč izkoristili tudi v poznejših letih in preprečevali, da bi dachauski procesi le prišli v javnost. Prvi so pred desetletjem nanje opozorili pisatelji: Branko Hofman v romanu Noč do jutra in Igor Torkar, sam obsojen na enem od teh procesov, v romansiranih spominih z naslovom Umiranje na obroke. V začetku osemdesetih let se je sprožil tudi plaz različnih publicističnih del in novinarskih člankov o zgodovini dachauskih procesov, pri čemer je bilo za vse značilno, da so pri odkrivanju »resnice« ostajali na ugi banjih in na nivoju govoric. Med njimi ni bilo nobenega resnega zgodovinarskega dela. Vzrok za to je bil v pomanjkanju oziroma nedostopnosti verodostojnih dokumentov.

Pričujoča knjiga v veliki meri to odpravlja, čeprav v njej kljub objavljenim številnim dokumentom ne dobimo pravega odgovora na bistvena vprašanja, ki se pojavljajo v zvezi z dachauskimi procesi in so v resnici temeljna za njihovo razumevanje in vedenje o delovanju partije v tako imenovanem obdobju »partijske države«. Iz sicer bogatega objavljenega gradiva namreč ni mogoče razbrati pravih vzrokov, pa tudi ne povoda za te stalinistične sodne procese. Seveda, če enostavno ne prevzamemo trditve o sodelovanju z gestapom. Vsekakor so vzroki drugje, če so navedbe iz obtožnice pomenile lahko povod. Tako so dachauski procesi ostali še vedno uganka, na katero je možnih več odgovorov, ki pa so bolj plod ugibanj kot stvar zgodovinskih dokazov. Odkrivajo pa, da so bili proizvod komunistične partije. Po besedah Edvarda Kardelja so bili dejansko grajeni na politiki centralnega komiteja.

Knjiga je rezultat raziskovalnega dela raziskovalne skupine, sestavljene iz zgodovinarjev in pravnikov, ki se je proučevanja dachauskih procesov lotila na osnovi arhivskih dokumentov. Pobudnik je bil zgodovinar dr. Dušan Nečak, v skupini pa so sodelovali še pravnik dr. Ljubo Bavcon, dr. Peter Kobe ter zgodovinarji dr. Janko

Pleterski, Martin Ivanič in Branko Ziherl. Kot svetovalca za pravniške vidike sta sodelovala tudi Francka Strmole-Hlastec in Riko Kolenc. Skupina je proučevala arhivsko gradivo hranjeno v arhivu CK ZKJ, v arhivu republiškega sekretariata za notranje zadeve (danes ministrstvo za notranje zadeve), v arhivih sodišč in nekaterih zasebnih arhivov. Ker so bili med obsojenci tudi avstrijski državljani, je skupina pregledala tudi Dokumentacijski arhiv avstrijskega odporniškega gibanja. Raziskovalna skupina se je pogovarjala tudi z nekaterimi še živimi akterji sodnih procesov z ene in druge strani, obsojenci in tistimi, ki so botrovali – posredno ali neposredno – njihovem preganjanju. Izjav neposrednih izvrševalcev, udbovskih preiskovalcev, ki so procese pripravljali in jih iz zakulisja vodili, v knjigi ni. Člani skupine so pregledali veliko število dokumentov, rezultat tega dela pa je objava virov in pa vrsta študij, objavljenih v knjigi.

Knjiga je sestavljena iz dveh med seboj dopolnjujočih se delov: zgodovinskih in pravnih študij ter virov opremljenih z opombami. Dušan Nećak je poleg uvoda, v katerem je predstavil metodologijo raziskovanja in kriterije izbire objavljenih virov, prispeval še zgodovinsko študijo o kraju in času dogajanja dachauskih procesov. Predstavil je osnovna dogajanja v svetu (hladno vojno) in v Jugoslaviji od konca vojne do leta 1948. To obdobje je poimenoval čas jugostalinizma, vendar se ni mogel povsem odločiti ali je to res bil. Na osnovi obdelave gradiva iz arhiva za notranje zadeve in memoarskega gradiva je napisal Branko Ziherl prispevek z naslovom Pro memorija, v katerem je opisal »predzgodovino« samih dachauskih procesov, aretacijo in preiskavo. Navaja tudi imena glavnih preiskovalcev, ki so pripravljali prvi, imenovan tudi veliki dachauski proces. Martin Ivanič je pripravil na podlagi arhivskega gradiva kronološki prikaz poteka in razveljavitve dachauskih procesov od njihove »predzgodovine« leta 1946, ko je bil aretirani prvi kasnejši obsojenec na velikem dachauskem procesu, pa do leta 1986, ko se je Zveza komunistov kot naslednica KPS na 10. kongresu izrekla za dokončno in popolno odpravo posledic obsodb na dachauskih procesih. Šele s tem je partija priznala politično zmoto in izrekla politično rehabilitacijo vseh aretiranih, obtoženih in obsojenih na teh procesih. Deset let pred tem so bili namreč pravno rehabilitirani, medtem ko je takrat tako imenovani politični aktiv, vrh ZKS in SZDL, politično in moralno rehabilitacijo zavrnil.

O pravnih vprašanjih dachauskih procesov sta napisala študijo dr. Peter Kobe in dr. Ljubo Bavcon. Predstavila sta kazensko pravni sistem, organe kazenskega pregona, uporabo kazenskega materialnega prava v dachauskih procesih. Bavcon je dachauske procese pravno in politično analiziral in ugotovil, da je razlago in pojasnilo zanje potrebno iskati predvsem drugje, na področjih, ki so zunaj prava in pravosodja. Bili so plod vodilne politične sile, komunistične partije in njej podrejene službe državne varnosti, »udbe«. »Dachauski in tudi drugi politični procesi pri nas so prav tako neizogiben sestavni del in logični proizvod nasilnega ideološkega sistema, ki ga je KPJ uvajala in izvajala na splošno v letih po osvoboditvi«, je označil te sodne procese Bavcon (str. 150–151) in jih s tem umestil v takratni politični sistem tako imenovane »partijske države«.

Objavljeni dokumenti o dachauskih procesih so razdeljeni na štiri dele. V prvem je težišče na gradivu prvega dachauskega procesa, ki je bil konec aprila 1948. Objavljena

je obtožnica proti petnajstim obtoženim in »sodba v imenu ljudstva«, po kateri je bilo enajst obsojenih na smrt. Iz teh dokumentov je razvidna »bolnost uma«, ki je zasnoval in iz ozadja vodil ta in tudi druge dachauske procese. Drugi del objavljenih virov predstavljajo dokumenti o prizadevanjih za rehabilitacijo. Prvi dokumenti in dvomi o pravilnosti preiskave v pripravah na procese so nastali že v začetku petdesetih let. Objavljeno je poročilo komisije ZKS, ki je leta 1968 dobila nalogo pregledati gradivo o procesih in podati mnenje o rehabilitaciji. O procesih je razpravljal tudi slovenski politični vrh na posebnih sestankih. Iz zapisnikov teh je mogoče videti, kakšen je bil pogled na procese pri vodilnih politikih in zaznati vzroke, ki so jih vodili v pripravo le teh. Izvršni svet pa je 1969 ustanovil svojo, t.i. Janžekovičevo komisijo, za analizo dachauskega procesa. Ta je pregledala gradivo procesa in ustvarila obširno poročilo, ki je služilo kot prvovrstni vir tudi pričujoči raziskavi. Edvard Kardelj je na enem od sestankov političnega vrha, na katerem so sodelovali mnogi taki, ki so bili v pripravi in izvedbi procesov bolj ali manj udeleženi, menil, da je potrebno poročilo Janžekovičeve komisije dati pod ključ. To kaže na slabo vest, ki jo je zaradi Dachauskih procesov imela Partija.

Tretjo vrsto objavljenih virov predstavljajo dokumenti o sodni rehabilitaciji. To so predvsem sodni dokumenti o postopkih za razveljavitev obsodb. Sodna rehabilitacija je potekala do leta 1979, medtem ko se je o politični začelo uradno govoriti šele leta 1977. Dokumenti o politični rehabilitaciji predstavljajo četrti del objavljenih virov. To je predvsem magnetogram skupne seje predsedstev CK ZKS in republiške konference SZDL Slovenije februarja 1977, na kateri so sprejeli Izjavo. Objavljena je bila v časopisih šele leta 1984, kar tudi kaže na »težavnost« problematike dachauskih procesov. Iz Izjave je mogoče razbrati, da so še vedno verjeli v obstoj nacistične vohunske mreže, ki »še danes ni do kraja razkrita« kot so med drugim v razlagi o vzrokih procesov zapisali.

Na koncu je objavljena bibliografija časopisnih in revialnih besedil in knjig o dachauskih procesih. Ta razkriva kako je zanimanje zanje raslo od začetka osemdesetih let dalje.

Obsežno knjigo raziskave o dachauskih procesih je objavila kot svoj labodji spev založba Komunist, s katerim pa je dostojno končala svoje poslanstvo na slovenskem knjižnem trgu. Čeprav ostaja kljub obsežnemu gradivu objavljenem v knjigi še vrsto vprašanih nepojasnjenih, pa pomeni vseeno pomemben delež v razkrivanju ne le teh sramotnih sodnih procesov, marveč tudi družbenih in političnih procesov v povojni slovenski družbi. Knjiga pač za zgodovinopisje na najbolj ustrezen način predstavlja tudi to temno stran v zgodovini »avantgarde delavskega razreda«. Izšla pa je žal prepozno, ko je zanimanje širše javnosti za problematiko partijske zgodovine vključno s sodnimi procesi že usahnilo.

Opomba na koncu: v knjigi manjkajo registri, zlasti osebni, kar je pri objavljanju zgodovinskih virov ne le pravilo, ampak tudi nujnost.